

"GYÖNYÖRŰ VÍZIÓJA EGY IGAZÁN EMBERI VILÁGNAK"

(Lukács György 1919-es kommunizmus-képéről)

Perecz László

(Amit megkísérlünk) Amire vállalkozunk: egyszerre könnyű és nehéz, egyszerű és összetett föladat. Könnyű és egyszerű, mert nem egyéb, mint pusztá rekonstrukció: Lukács György tanácsköztársasági kommunizmus-fölfogásának rekonstrukciója. Ismeretes: a Kommunisták Magyarországi Pártjába történő belépéstől — 1918. december végétől — a Tanácsköztársaság bukásáig Lukács igen sok publikációt tesz közzé. Gyakorlati tevékenysége mellett (közoktatási népbiztos-helyettes, majd népbiztos, a Vörös Hadsereg V. hadosztályának politikai biztosa), csodálatra méltó termékenységgel, tanulmányok, cikkek és interjúk egész sorát jelenteti meg a kommunista Vörös Újságban, az Internacionáléban, az Ifjú Proletárban és a Szociális Termelésben, a szociáldemokrata Népszavában és a polgári sajtó orgánumaiban: a Magyar Hírlapban, a Pesti Naplóban, a Világban és a Színházi Életben. 1919 májusában a Közoktatási Népbiztosság kiadásában megjelenik a Taktika és etika című kötete, mely a címadó íráson kívül további három tanulmányát tartalmazza. Nem kell tehát egyebet tennünk, mint összegyűjteni ezen írásoknak a kommunizmusra vonatkozó utalásait.

Nehéz és összetett föladat is ez ugyanakkor. A dolgozat hipotézise: Lukácsnak van összefüggő kommunizmus-fölfogása, noha ennek explicit kifejtése a fent említett írásokban sehol sem található meg. A rekonstrukció előtt két tényezőt kell számba venni. Az egyik: a marxista fordulatát végrehajtó Lukács nem filozófiai tanulmányokat vagy irodalmilag megformált esszéket ír: politikai publicisztikát tesz közzé. Sőt, e korszakbeli gondolatainak adekvát megnyilvánulásait kell látnunk interjúiban, beszédeiben, testületi üléseken elhangzott fölshózlalásaiban is. Olyannyira, hogy 1918—1919-es írásai eddigi legteljesebb gyűjteményének nemrégiben megjelent kötete természetes módon ezeket is közli, a kontextus megvilágítása érdekében a testületi ülések jegyzőkönyveivel, a lukácsi megnyilatkozásokhoz kapcsolódó vitákkal,

visszhangokkal együtt.¹ E műfaji sajátosság tehát a vizsgálat során mindvégig figyelembe veendő. A rekonstrukció másik nehézsége, hogy a lukácsi kommunizmus-képben főszerepet játszó fogalmak és kategóriák interpretációra szorulnak: jelentéstartalmuk föltárását igényel. Ráadásul nem elégséges önmagában a Kommün alatti írárok elemzése: a legfontosabb kategóriák Lukács ifjúkorából származnak, így ezek értelmezése, magyarázata érdekében a premarxista szakaszhoz is vissza kell nyúlni. A lukácsi kommunizmus-kép -- úgy tűnik -- olyan szál, melyet kiragadva gondolkodásának csaknem egész szövege kibomlik.

(Proletárdiktatúra és kommunizmus) Említettük: Lukács e korszakban politikai publicisztikát művel. Erőltetett -- s valószínűleg sikertelen -- kísérlet lenne így egyfelől tisztán teoretikus, másfelől tisztán pragmatikus célú írásokat elkülöníteni 1919-es irodalmi termésében. Igaz, vannak e korszakban is markánsan elméleti jellegű munkái -- a Taktika és etika tanulmányai, a "Régi kultúra és új kultúra", "A történelmi materializmus funkcióváltozása" --, az elméleti és a gyakorlati célzat azonban minden gondolatmenetében szorosán összefonódik. Pontosabban: egy politikus írásai ezek, a proletárhatalom ügyeit tevékenyen intéző politikuséi, aki azonban nem tud kibújni önnön bőréből: politikusként is filozófus marad; az adott történelmi helyzetet rendkívüli érzékenységgel kapcsolja össze a világtörténelmi fejlődés alternatíváival. Nem egyes írárok különíthetők hát el, inkább egyes kategóriák; aszerint, hogy milyen erős a rájuk irányuló filozófiai reflexió.

Ebből a szempontból különösen érdekes két kategória: a proletárdiktatúra, illetve a kommunizmus összevetése. A proletárdiktatúra mindig magától értetődően, magyarázat nélkül használt fogalom a gondolatmenetekben. Olyan fogalom, mely -- Lukács szerint -- nem szorul elméleti meghatározásra. Nem egyéb -- mondja körülbelül --, mint az osztályharc új formája. A "Mi a forradalmi cselekvés?" ezt így fogalmazza meg: "a proletariátus forradalma állandó, szünet nélküli forradalom. A proletariátus forradalma megindult attól a pillanattól kezdve, hogy a termelési rend a proletárosztály megalakulását létrehozta, és nem szabad, hogy szüneteljen addig a pillanatig, amíg a termelési és társadalmi rend úgy meg nem változott, hogy az osztálykülönbségek gyökerükben meg nem szűntek." (F 108.) A proletárdiktatúra ennek a "szünet nélküli forradalomnak" egyik szakasza, mely a pártforma megszűnésével jár.

¹Lukács György: Forradalomban. Cikkek, tanulmányok 1918--1919, Magvető, Bp. 1987. A szerkesztés elveiről lásd Mesterházi Miklós szerkesztői utószavát, 373--378. o. Az 1918--1919-es Lukács-írárokat ebből a kitűnően szerkesztett kötetből idézzük (a továbbiakban rövidítve: F).

A proletariátus szétbontotta az osztályállam kereteit, megragadta a hatalmat: osztályharca ezzel védekező helyett támadó jellegűvé vált. A proletárdiktatúra átmeneti állapot, "a régi idő és az új idő összevegyülnek benne". ("A történelmi materializmus funkcióváltozása", F 180.) Egyszerre rombol és épít. Rombol: összezúzza a burzsoá állam fizikai és szellemi elnyomó szerveit; és épít: átszervezi a gazdaságot, megkezdje az új állam és társadalom kiépítését. Olyan átmeneti korszak tehát, amelynek célja saját fölszámolása, s amely csupán a kommunizmushoz való viszonyában fogalmazódik meg. Vagy úgy, mint a kommunizmus mint cél elérésének eszköze ("A bolsevizmus mint erkölcsi probléma", F 40.; "Lukács György a tanácskormány kultúrpolitikájáról", F 211.); vagy úgy, mint a kommunizmus megteremtésének lehetősége ("A győzelmes proletariátus taktikája", F 93.; "A kultúra tényleges birtokbavétele", F 112.; "Régi kultúra és új kultúra", F 157.). Lukács egyetlen megnyilvánulásában vizsgálja önmagában a proletárdiktatúra fogalmát: az első ifjúmunkásnapon, "Proletárdiktatúra és terror" címmel tartott előadásában, melyet az Ifjú Proletár ismertet. A proletárdiktatúra — mondja itt — szervezett osztályterror, az uralkodó osztály erőszaka az elnyomott osztállyal szemben. Egyrészt azonban ez minden, osztályokra tagozódott társadalom szükségszerű velejárója: a burzsoá jogrend is terroron alapul; másrészt a proletariátus osztályterrorja csak az osztályok fennmaradásáig él majd. (F 226—227.)

(Alapvető jegyek) Lukács kommunizmus-fölfogását három alapvető jegy határozza meg: messianizmusa, intézményellenessége és az a törekvése, hogy megfogalmazza az új társadalom szervezőelvéit.

Az első jegy, a messianizmus a legdöntőbb. Nemcsak kommunizmus-képét determinálja, hanem gondolatvilágának egészét. Az esetleges biográfiai tényezőknél mélyebben gyökerező jelenség ez: a korszak általános szellemi atmoszférájának kifejeződése. Ahogy maga Lukács jellemzi a helyzetet két évtizeddel később: saját tevékenysége a Tanácsköztársaság általános vonalának felel meg, "kísérlet volt arra, hogy átmenet nélkül térjünk rá a tökéletes szocializmusra".² Az orosz forradalom az azonnal elkövetkező világforradalom első jelének tűnik a korszak baloldali intellektueljei számára. Határtalan lelkesedéssel hiszik, hogy a proletariátus osztályharca az egész emberiség felszabadításához vezet, s hamarosan elérkezik az igazi szabadság birodalma. A proletárdiktatúra, felszabadító küldetésének beteljesítésével, proletárdemokráciává, majd osztály nélküli társadalommá alakul át. Az illúziókkal telt,

²Lukács György: "Önéletrajz" (1941), in: Curriculum vitae, Magvető, Bp. 1982, 464. o.

utópikus messianizmus politikai következménye a taktika szerepét tagadó szektarianizmus. Ha oly közel a végcél, mi szükség egyes taktikai lépésekre? Minden, a napi politikához kötődő "taktikázás" elvetendő. A politikai szféra egyes—különös—általános viszonyának dialektikája fölborul, a stratégiai (a különös) és a taktikai (az egyes) szint a végcélnak (az általánosnak) rendelődik alá.³ A lukácsi életút előzményei csak fölerősítik ezt a messianizmust. Ismeretes: elméletében már igen korán megfogalmazódik az elidegenedés történelmi-szociális magyarázata és kritikája, a világháború végére pedig két alternatív magatartásmód lehetősége fogalmazódik meg benne a "kiteljesedett bűnösség" korszakával szemben. Az egyik a mindennapi valóság világától való visszavonulás (mikrokozmosz utópia), a másik a világ megváltoztatására irányuló közvetlen cselekvés (makrokozmosz utópia). Az oroszországi és a magyarországi események végül az utóbbi lehetőség választására indítják. Ezek valóban a megváltás ígértét hozzák el számára: "úgy véli, a forradalom választ ad mindazokra a kérdésekre, amelyekkel addig vívódott, pusztán az a probléma, hogy a forradalmat következetesen vigyük végig".⁴

A második jegy a radikális intézményellenesség. A motívum végigvonul Lukács egész premarxista szakaszán. A szellemi önéletrajz, a Megélt gondolkodás már az első gyermekkori élmények között fölemlegeti a szülői ház formális protokollrendszerével szembeni spontán lázadást. Az esszékorszak inautentikusként veti el a polgári társadalom egész intézmény- és szokásrendszerét: a konvenciók világával szemben a "kultúra" jelenti az autentikus létet. A Vasárnapi Kör beszélgetései a "lélekalvóság" tételezésével fogalmazzák meg a "közönséges élet", a civilizáció bírálását. A konzervatív és a progresszív idealizmus vitáján elhangzott Hozzászólás adja legmarkánsabb kifejtését ennek az intézményellenességnek. Az etikai cselekvéssel szemben — mondja ez —, mely az ember belső megváltoztatására irányul, a politikai cselekvés pusztán intézményeket igenel vagy tagad. Az intézményeknek pedig nincs önértékük: csakis annyiban lehetnek értékesek, amennyiben az "ember etikai magasabbra fejlődését" szolgálják. Mihelyt öncéllá válnak, elvesztik "érvényes-

³Vö. Hermann István: A szocialista kultúra problémái, Kossuth, Bp. 1970, 378. o. A "messianisztikus szektarianizmus" terminusnak a "Marxista fejlődés"-ben (1967) adott lukácsi megfogalmazásának pontatlanságát, "terjedelmi határtalanságát" részletesen elemzi Krausz Tamás és Mesterházi Miklós: Mű és történelem, Gondolat, Bp. 1985, 57—66. o.

⁴Hermann István: Lukács György gondolatvilága, Magvető, Bp. 1974, 117. o. Lukács "mikrokozmosz" és "makrokozmosz" utópiájáról lásd Lee Congdon: "Politika és apokalipszis", Magyar Filozófiai Szemle, 1985/1—2. sz., 314. o.

ségüket", "puszta létező" válik belőlük.⁵ Lukács intézményellenessége a diktatúra alatti írásaiban is megmarad, sőt a messianisztikus utópizmus által föl is erősödik. Mint ahogy életművét a jogtudós szemével vizsgáló Varga Csaba fogalmazza: "Lukács a forradalmat annyira teoretizáltan fogta fel, hogy többé-kevésbé vakon ment el a szocializmus saját intézményei berendezkedésének (az egységes törvényességet és a bürokrácia legyőzését célzó lenini küzdelemből következtethetően igencsak neuralgikus) kérdése előtt."⁶ A kommunizmusról szólva soha nem említ intézményeket. A kommunizmus: intézmények nélküli világ a számára. Olyan világ, ahol az intézmények kerülőútja nélkül juthatni "lélektől lélekig".

A kommunizmus-képét meghatározó harmadik jegy: az új társadalom szervezőelvének keresése. Nem lehet föladatunk Lukács gondolatainak konfrontálása a korszak más kommunizmus-fölfogásaival. Hogy a lukácsi megközelítés sajátossága látható legyen, egyetlen kivételt mégis teszünk. Ez pedig Podach Erik Frigyes és Vértess Sándor tanulmánya, A társadalmi fejlődés iránya (A kommunizmus gyakorlati kivételének kérdése),⁷ melyet magának Lukácsnak is ismernie kellett, tekintve, hogy tanácsköztársasági kiadásához ő maga írt előszót. Az írás három fejezete három megközelítési szint. Az első a végcél, a kommunizmus "új épületének távlati képét" rajzolja meg, a második a proletárdiktatúra átmeneti szakaszát ismerteti, a harmadik pedig a napi politika aktuális teendőit tekinti át. Ha a kapitalizmus a magánérdek világa volt — szól a szerzők érvelése —, a kommunizmus a közérdeké lesz; ha akkor a piac anarchiája érvényesült, most a tudatos tervezés irányítja a termelést és a társadalmat; ha ott a szabadsághiány, a kényszer és a boldogtalanság volt a jellemző, itt a szabadság, a kényszer megszűnése és a boldogság lesz a meghatározó. A példákat tovább idézhetnénk. A lényeg: a kommunizmus pusztán negáció, a kapitalizmus tagadása. Nos, első olvasásra úgy tűnik: a lukácsi kommunizmus-kép sem nyújt többet. A kommunizmus — írja — az a "világtörténelmi értékicserélődés" (F 36.) eredményeként létrejött "osztálytagozódáson túli társadalom (F 85.), "mely nem ismer többé elnyomót és elnyomottat", amelyben megszűnik "a gazdasági függésnek az emberi méltóságot lealázó

⁵Vö.: Lukács György: "Hozzászólás Fogarasi Béla 'Konzervatív és progresszív idealizmus' című előadásához", in: Ifjúkori művek, Magvető, Bp. 1977, 840--842. o.

⁶Varga Csaba: A jog helye Lukács György világképében, Magvető, Bp. 1981, 80. o.

⁷Új kiadása: Podach--Vértess: "A társadalmi fejlődés iránya", in: A szociológia első magyar műhelye, II. k., Gondolat, Bp. 1973, 506--533. o.

korszaka" (F 126--127.). Ebben a kapitalizmus tagadásaként létrejött "szervezett termelési rendben" a tőkés társadalom történelmi termékei: "a kapitalista magántulajdon, a polgári család, a jogállam stb." elhalnak (F 134., 137--138.). Valójában Lukács ennél mélyebbre ás. A kommunizmus "többlete" érdeklí. Arra kíváncsi: "Ha végérvényesen győzött a kommunizmus, ha ezáltal kapcsolódik a társadalom életéből és vele az emberek öntudatából minden osztálykülönbség, ha a gazdasági élet és vele a megélhetés gondja megszűnik szerepet játszani az emberek életének fölépítésében -- akkor fölmerül a kérdés: mi fogja ezt az új társadalmat fönttartani és összetartani, mi lesz a benne élők életének legfontosabb tartalma?" (F 89.) Azaz meglátja: "nem igaz, hogy a pusztá negáció, a kapitalizmus tagadása -- akárhogyan határozzuk is meg a kapitalizmus 'lényegét' -- elegendő az új világ megvalósítását célzó első -- akár látszatra tisztán romboló -- lépések megtételéhez".⁸

Azt a princípiumot, centrális szervezőelvet, amelyre az eljövendő kommunista társadalom épül, két tényezőben ismeri föl: az erkölcsben és a kultúrában.

(Az erkölcs) A kommunista társadalom egyik szervezőelve az erkölcs. A gondolat számos gondolatmenetből kitűnik, a fogalom jelentéstartalma azonban nem egyértelmű.

A premarxista Lukácsnak, ismeretesen, többféle erkölcsfogalma van. A paradigma, a hol magasra, hol alacsonyra értékelt, végső soron mindig alapvető orientációs pontot jelentő minta: a kanti etika. Heller Ágnes meggyőző elemzése szerint Lukács egyszerre érez benne vonzást és taszítást. Vonzza benne a morál általánossága, az egyedi intenció nembelisége és a kötelességteljesítés föltétlen volta. Taszítja viszont a kategorikus imperatívusz formális jellege és -- a "homo nuomenon" és a "homo fenomenon" szétválasztásával -- az ember megkettőzésében jelentkező "emberellenes" tendencia. A kanti etika pusztán a mindenkitől elvárható "etikai minimumot" jelenti a számára.⁹

A lukácsi elméletben munkáló igény egy másik etika iránt főként két műben objektiválódik: A lelki szegénységről írott 1911-es dialógusban és az 1914--15-ös Dosztojevszkij-jegyzetekben. Az előbbi az "általános, kötelező, embertől idegen" kanti etikával a jóság metaetikai kategóriáját állítja szembe. A kanti etika követőinek élete "csak szociális, csak emberközi; ezek,

* ⁸Vajda Mihály: "A dialektika nyomában", Új Symposion, 1986/5--6. sz., 56. o. A dolgozatunk címéül választott mondat szintén e tanulmányból való, az 58. oldalról.

⁹Vö.: Heller Ágnes: "A kötelességen túl", Korunk, 1974/1. sz. 32--33. o.

lássá, meg tudnak lenni kötelességekkel és azok teljesítésével. Sőt számukra a kötelességek teljesítése életük magasabbra emelésének egyetlen lehetősége." A jóság ezzel szemben "haszontalan, valamint ok nélkül való. Mert a következők a külső, velünk nem törődő mechanikus erők világában vannak, és tetteink motívumai a pszichológiai jelek világából, a lélek perifériájáról erednek. A jóság azonban isteni, a jóság metapszichológiai." "Ezért csoda a jóság. Csoda és kegyelem és megváltás. A mennyek földre szállása. De ha úgy akarja: a valódi élet." "A jóság elhagyása az etikának, a jóság nem etikai kategória." A jóság által vezérelt ember a másik ember megmentését akarja "és talán gonoszul, kegyetlenül, tirannikusan cselekszik, és talán bűn minden cselekedete. De a bűn sem ellenkező valami a jósággal, és ha mégis az, csak szükséges diszharmonia a kísérő szólamban."¹⁰ A Dosztojevszkij-jegyzetek szisztematikus kísérletet tesz az "első etika" — a kötelesség kanti etikája — meghaladására a "második etika" — a szeretet dosztojevszkiji etikája — segítségével. Ha az első etika az intézményesült, elidegenedett "jehovikus világ" etikai minimumait — a közérdeknek az egyéni érdek fölé helyezését, mások szabadságának tiszteletben tartását, öncélnak tekintését — jelenti, a második egy új világ autentikus individuumának önként követett magatartásformáit. Ha az a külső követelmények összessége, ez a belsőből fakadó megnyilvánulásoké. S míg az 1911-es dialógusban a jóság irracionális faktuma csupán a kiválasztottak adottsága volt, itt, a történetfilozófiailag tételezett "orosz eszme" világában mindenki képes a kanti kötelességmoral meghaladására. E kötelességen-túli szeretet-etika legfontosabb jegyei: az egyetemes szolidaritás, a testvériesség, a szenvedőkkel való azonosulás, az erkölcsi ítélkezést fölválító megértés, az önfeláldozás.¹¹

Nem követhetjük tovább részleteiben Lukács morálfilozófiájának alakulását. Csak utalásszerűen: a Dosztojevszkij-jegyzetek és A regény elmélete után ismét visszatér — az etikailag már meghaladottnak vélt — kantianizmushoz. Jelzi ezt a második heidelbergi esztétikai kézirat (1916–18) és a konzervatív és progresszív idealizmus vitáján elhangzott Hozzászólás (1918 tavasz).

¹⁰Lukács György. "A lelki szegénységről", in: Ifjúkori művek, 539–541., 544. o.

¹¹A Dosztojevszkij-jegyzetek kiadása: Georg Lukács: Dostojewsky. Notizen und Entwürfe, Akadémiai, Bp. 1985. Értelmezéséhez: Nyíri J. Kristóf: Európa szélén, Kossuth, Bp. 1986 ("A fiatal Lukács és Dosztojevszkij" c. fejezet); Karádi Éva: "Lukács Dosztojevszkijről tervezett művének hatástörténetéhez", Doxa 7. — Az első és a második etika megkülönböztetéséhez: Fehér Ferenc: "A romantikus antikapitalizmus válaszüttján", Új Symposium, 1986/5–6. sz., 31–35. o.; Karádi Éva: "A Vasárnapi Kör világnézete", in: A Vasárnapi Kör, Gondolat, Bp. 1980, 32–34. o.

A bolsevizmus melletti döntése pedig azt bizonyítja, hogy — ismét — Hegelhez jutott el. A kanti etika statikus világképében, ahol nincs jövőbe vetített eszmény — sőt tulajdonképpen történelem sem —, a tettet etikailag a szándék felől szükséges közelíteni: a következmények nem tartoznak a cselekvőre. Hegel rendszere ezzel szemben dinamikus: az események egymásutánja benne történelmet jelent, az abszolút eszme önkibontakozásának történelmét. Ha viszont a történelem célra-irányuló, törvényszerű folyamat, akkor benne a szándék etikai megítélése irrelevánssá válik, helyét a tett következményeinek vizsgálata váltja föl. A radikális politikai cselekvés egyoldalú meg- és elítélésének meghaladását tehát egyrészt Hegel teleologikus történetfilozófiájának, a történelmi szükségszerűség gondolatának elfogadása, másrészt — a szükségszerűen választandó bűnök közül az "értékesebb" bűn mércéjét az "áldozat"-ban látva — ifjúkori kierkegaard-izmusának fölelevenítése teszi lehetővé Lukács számára. Kantianizmusa azonban nem egyszerűen fejlődésútjának kitérője. A — fichteánusan értelmezett — kanti etika, egy utópikusan radikális cselekvés teoretikus lehetőségét megalapozva, elő is készíti döntését.¹²

Nos, a kommunista társadalom szervezőelvét az erkölcsben látó Lukács-írók mármost melyik erkölcsfogalmat használják: a dosztojevszkiji szeretet-etika vagy a kanti kötelesség-etika erkölcsfogalmát? Úgy tűnik, a kettő szintézisét: egy mindenki kötelességévé tett szeretet-etikai erkölcsfogalmat.

A szempontunkból különösképp releváns két cikk közül az első, "A kommunizmus erkölcsi alapja" — "A bolsevizmus mint erkölcsi probléma" nyomán — a kommunista mozgalom morális küldetéséből vezeti le az erkölcs uralmát a kommunista társadalomban. A bolsevizmus-cikk érvelése szerint különbséget kell tenni a marxizmus szociológiája és történetfilozófiája között. Az előbbi pusztán leíró ténytudomány (mely megfogalmazza: a társadalomfejlődés valódi mozgatóereje az osztályharc), az utóbbi normatív, értékelő utópia (mely szerint a proletariátus osztályharca osztály nélküli társadalomhoz fog vezetni). A kapitalista osztályelnyomás megszűnése önmagában még nem jelenti minden osztályelnyomás megszűnését. Hogy ez igazán bekövetkezzék, "ahhoz egy szociológiai ténymegállapításokon és törvényszerűségeken túlmenő, azokból le nem vezethető világrendnek az akarása szükséges: a demokratikus világrendé". (F 38.) Ez a "kommunizmus erkölcsi alapja" tehát. Ha "végérvényesen győzött

¹²Vö. a lukácsi választást legszubtilisebben elemző két tanulmánnyal: Vajda Mihály, i. m.; Mesterházi Miklós: "Lukács 'pálfordulása'", *Világosság*, 1985/5. sz. — Vajda elsősorban a hegeli szükségszerűség-gondolatra hívja föl a figyelmet, Mesterházi inkább a kanti-fichtei etikának Lukács jakobinus magatartását megalapozó jellegét húzza alá.

a kommunizmus" -- teszi föl a cikk a már idézett kérdést --, "mi fogja ezt az új társadalmat fönttartani és összetartani, mi lesz a benne élők életének legfontosabb tartalma? Erre a kérdésre csak az erkölcs oldaláról kaphatunk választ." Miért? Mert az osztálykülönbségek eltűnésével az embereket elválasztó érzelmek (harag, gyűlölet, irigység, gőg) uralmának is meg kell szűnie. Csakis így alakulhat ki az osztály nélküli társadalommal "a kölcsönös szeretet és megértés társadalma". (F 89.) Az osztálytársadalmak elkülönítettek egymástól az embereket, a kommunizmus viszont össze fogja hozni őket -- mondja tehát, rövidre zárva, a cikk. Ha amazok az atomizált egyének világát jelentették, emez az autentikus individuumok közösségét teremti meg. A szeretet világának e tételezése talán feuerbach-i hatásra mutat. Feuerbach utópiája is egy közvetítések, tárgyiasság nélküli világ: a konvenciók, a kötelességek elválasztják egymástól az embereket; ami összeköti őket: legfőbb hajlamuk, a szeretet (és szerelem).

A cikk kulcsszavai -- szeretet, megértés, összetartozás, szolidaritás -- mutatják: a szeretet-etika erkölcsfogalmáról van szó. A második etika belső "imperatívuszait" nem lehet másoktól megkövetelni. De nem is kell: mind a Dosztojevszkij-jegyzetek történetfilozófiailag tételezett "Oroszországának", mind "A kommunizmus erkölcsi alapja" kommunizmusának lakói önként követik őket. Ahogy a Dosztojevszkij-hősök levetik szociális determináltságukat, úgy a kommunista személyiség is a tiszta "lélekvalóság" színvonalán nyilatkozik meg. Mindannyian "más" emberek már, az elidegenedett jelenvalóságot maguk mögött hagyva autentikus személyiséggé váltak. Számukra nem jelentenek kötelezettséget a szeretet-etika által körülírt magatartásformák. Csakhogy ma még innen vagyunk a "megváltáson" -- érvel Lukács. Még nem köszöntött be "Isten országa". S hogy valóban az legyen, ami eljön -- ahhoz föl kell készülni rá. A proletárdiktatúra gazdasági-társadalmi átalakításai csak előfeltételeket teremthetnek, a döntő az emberek átalakítása. Lukács mintha két útját látná ennek. Az egyik: a szeretet-etika magatartásformáinak közvetlen követelményekké fogalmazása. Az osztálykülönbségek megszűntének pillanatában -- írja -- mindenkiben meg kell legyen "a készség egy új belátásra: a szeretetre, a megértésre, az összetartozásra". (F 90.) Vagyis a lehetetlent kívánja: a másoktól megkövetelhetetlent követeli mindenkitől. A másik út enyhíti ezt a közvetlenséget. A nevelés segítségével kell főlkészíteni a személyiséget az új világ "követelményeinek" való megfelelésre: "amit a proletariátus a termelés területén csinál, az a feladata a nevelésnek a lelki élet területén: az osztálykülönbségek megszüntetése". (F 90.) Tudjuk: a Tanácsköztársaság a "Pedagógiai Erosz megszállottainak" korszaka. S nem véletlenül. Mindig nagy

történelmi korszakváltások, a közsöszsöszervezés új elveinek keresése idején fogalmazódik meg a kérdés: mivé alakítható az ember. Lukács -- más cikkeiben is föltűnő -- neveléskonceptiója fölvilágosítói módon optimista (az új ember gyors és teljes kiförmálásával számol), s mélyén etikai racionalizmus húzódik meg. Aki igazán tudja a jót, teszi is -- szól a mögötte rejlő axióma. A műveltségi előjogok fölszámolásával, a műveltségbeli különbségek eltűnésével az erény is általánossá válik.

Ha "A kommunizmus erkölcsi alapja" argumentáció nélkül vázolta föl az erkölcs kommunista-társadalombeli uralmának vízióját, "Az erkölcs szerepe a kommunista termelésben" érveket is hoz. Gondolatmenetének lényege, hogy míg az osztálytársadalmakat a jog kényszere, a kommunizmust viszont az erkölcs szabadsága szabályozza. A jogi szabályozás szükségessége az érdekek heterogenitásából fakad. Az osztálytársadalmakban egyrészt a különböző osztályok érdekei térnek el egymástól, másrészt nem esik egybe az uralkodó osztály tagjainak egyéni és osztályérdeke sem. Az embereket pedig "érdekeik ellen való önkéntes cselekvésre nem lehet rábírní, csak rákényszeríteni, akár fizikai, akár szellemi természetű legyen is az az erőszak". (F 185.) A kommunizmusban megvalósul az érdekek teljes homogenitása. Megszűnnek az osztályok, s egybeesik az egyes proletár érdeke és a proletár osztályérdek is: a társadalmi szabályozást az erkölcs szabadsága váltja föl. Sőt -- állítja Lukács -- szükségserű is, hogy fölváltsa: "A társadalomban ugyanis csak egyfajta szabályozás lehetséges. Kétféle, ellentétes vagy akárcsak széthúzó szabályozás egymás mellett való fönnállása anarchiát jelentene." (F 185.)

A kristálytiszta logikájú gondolatmenethez két megjegyzés fűzhető. Az egyik: az erkölcsöt az érdekből levezetve Lukács önnön elméletén tesz erőszakot. A munkásosztály érdekeiből magyarázni az erkölcs eljövendő uralmát: nemcsak a messianisztikus szeretet-etika erkölcsfogalma alapján elképzelhetetlen, de a kanti etikáé alapján is. A kanti etikában az erkölcsi törvénynek pusztán belátásból, érdekből történő engedelmeskedés nem moralitáson, csupán "okosságtanon" (Klugheitslehre) alapul. A dosztojevszkiji szeretet-etika "parancsai" pedig csak egy nem érdek-uralta világban érvényesülhetnek: az általa megfogalmazott magatartásformák (szeretet, megértés, szolidaritás, önfeláldozás) vonatkozásában az érdek motívumait fölvetni is értelmetlen. A másik megjegyzés: a társadalmi magatartásirányítás rendszerei nemhogy akadályoznák, kizárnák egymást, de egyenesen egymást föltételezve képesek működni. Épp a lukácsi Ontológia jogfölfogását elemelve bizonyítja Varga Csaba, hogy a jog önmagában elégtelen a társadalmi magatartás tényleges befolyásolására. "A legitimáció különféle formáira, a vallás és az erkölcs intézmé-

nyekre és az ideológiai ösztönzések egész sorára van szükség ahhoz, hogy a jog hatékony maradjon. Röviden: a jogi komplexum csak annyiban tölti be közvetítő funkcióját, amennyiben az összkomplexum összmozgása is végső soron azonos irányú ösztönzéseket sugall."¹³

E megfontolásokról függetlenül is elgondolkodtató azonban a koncepció. Mert Lukács nem filozófiai tanulmányt fogalmaz: agitál. A tanács hatalom külső és belső nehézségeinek megszorodása idején kell meggyőznie a munkásokat a munkafegyelem fontosságáról. S hiába érvel, hiába találja meg az "önző érdek" és a "tisztá erkölcs" közötti közvetítést az osztályérdekben -- a rousseau-i "közakarat" koncepcióját átvéve¹⁴ --, hiába fogalmaz így: "amennyiben a munkásosztály egyénei nem képesek vagy nem hajlandók saját érdekeiknek megfelelni" -- annyiban mégis kényszereszközökre lesz szükség. (F 188.) Az empiria erősebbnek bizonyul a teóriánál.

(A kultúra) A kultúrafogalommal ismét a premarxista korszak fontos kategóriájánál vagyunk. Lukács a "kultúrát" sohasem szűkíti le a "magaskultúrára". A kultúra kérdése mindig az elidegenedés-mentes élet lehetőségének kérdését jelenti számára. Ebben az értelemben a kultúra kategóriája átfogóbb az -- előbb elemzett -- erkölcsfogalomnál. A kultúra válságaként fölfogott elidegenedés elemzése és kritikája két különböző megközelítésmódban nyilvánul meg: egy történeti-szociológiaiban és egy egzisztenciális-metafizikaiban. (Az előbbi terméke A modern dráma fejlődésének története, az utóbbié első sorban A lélek és a formák.) A történeti-szociológiai elemzések az elidegenedés okainak és meghaladási lehetőségeinek társadalmi-történelmi feltételeit kutatják. Az egzisztenciális--metafizikai írások a kultúra lehetőségének, az élet megformálhatóságának kérdését elsődlegesen etikai problémaként fogalmazzák meg.¹⁵

¹³Varga Csaba, i. m. 188. o. A magatartás-irányítás ideológiai ösztönzői és a jog kapcsolatára, együttes hatására, a jogelméleti irodalomból lásd még Sajó András műveit: Társadalmi szabályozottság és jogi szabályozás, Akadémiai, Bp. 1978, Jogkövetés és társadalmi magatartás, Akadémiai, Bp. 1980.

¹⁴Lukács rousseau-izmusát említi Lendvai L. Ferenc tanulmányai: Bevezetés a Forradalomba c. kötethez (F 24--25.), "A messiánisztikus szektásság jegyében", in: A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között, Kosuth, Bp. 1983, 57. o., valamint Günter Witschel könyve: Ethische Probleme der Philosophie von Georg Lukács, Bouvier, Bonn 1981, 25--26. o.

¹⁵Vö.: Márkus György: "A 'lélek' és az 'élet'", Magyar Filozófiai Szemle, 1973/5--6. sz., 744--745., 759. o. Hasonló megkülönböztetést tesz Lendvai L. Ferenc, amikor az ifjú Lukács írásaiban egy "társadalomkritikai és szociolo-

A forradalomban Lukács ennek a — legszélesebb értelemben vett — kultúrának a hatalmas megújulási lehetőségét látja.¹⁶ A kultúra fogalmával kedvezőbb helyzetben vagyunk, mint az erkölcsfogalommal voltunk. "Régi kultúra és új kultúra" című tanulmányában ugyanis maga Lukács ad definíciót: "A kultúra fogalma (ellentétben a civilizációéval) magába zárja mindazokat az értékes termékeket és tevékenységeket, melyek a közvetlen életfenntartás szempontjából nélkülözhetők." (F 146.) A kultúra fejlődése egy háromszakaszos, hegelianus történetfilozófiai sémában fogalmazódik meg itt. A séma szakaszai: prekapitalizmus, kapitalizmus, kommunizmus. A prekapitalista társadalmak néhány korszaka (antikvitás, reneszánsz) magasrendű kultúrát hoz létre. Az okok: az ideológia és a termelési rend összhangja, a gazdaság autonómiájának hiánya.¹⁷ A kapitalizmus: a kultúra válságának és összeomlásának korszaka. Az egyik ok az, hogy a gazdaság öncéllá, "minden társadalmi tevékenység céljává" lesz: a társadalom egésze egyetlen nagy piacot alkotva, létrejön a totális árutermelés, a teljes munkamegosztás világa. A totális árutermelés a kultúrértékek öncélúságának lehetőségét szünteti meg, a teljes munkamegosztás a prekapitalista termelésben uralkodó "művészi szellemet" öli ki a termelés forradalmasítása pedig a kultúra szerves fejlődésének lehetőségét számolja föl. A másik ok: az egyéni szabadság ideológiája a polgárság uralomra-jutásával ellentétbe kerül a társadalmi renddel, ráadásul a monopolkapitalizmus kifejlődésével gazdaságilag is csődöt mond. "A kapitalizmus kultúrája — mondja Lukács —, amennyiben becsületes volt, nem lehetett más, mint a kapitalizmus korszakának kíméletlen bírálata. Ez a bírálat sokszor igen magasrendű művészi színvonalra emelkedett (Zola, Ibsen), de minél becsületesebb, minél magasabb rendű volt, annál inkább kellett, hogy hiányozzék belőle a régi kultúrák egyszerű, magától értetődő harmóniája és szépsége: a kultúra, a szó igazi, szó szerinti értelmében." (F 153.) A kommunizmus ismét megteremti a kultúra uralmának feltételeit. Sőt, voltaképp ez a társadalom valósítja meg először a kultúrát. Ha a civilizáció az ember külső uralma, a kultúra pedig belső uralma környezete fölött, akkor "ahogy a civilizáció megteremtette ennek az uralomnak az eszközeit a természet felett, úgy teremti meg azokat a

gizáló", illetve egy "kultúrkritikai és dezilluzionáló" vonalról beszél, vö.: "Lukács György útja Marxhoz", in: A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn, Kossuth, Bp. 1977, 381. o.

¹⁶ Vö. David Kettler: Marxismus und Kultur, Luchterhand, 1967, 35. o.

¹⁷ A tanulmánynak az organikus-harmonikus prekapitalista kultúrákról főlázolt képében Jörg Kammler A regény elmélete — marxista terminológiába csomagolt — álláspontját ismeri föl, vö.: Politische Theorie von Georg Lukács, Luchterhand, 1974, 87. o.

proletárkultúra a társadalom felett". (F 157.) Az okok: a gazdaság öncélúságának, determináló szerepének megszűnése és az ember öncélúságának megvalósulása.

Az utóbbi tényezőt Lukács nem bizonyítja. Állítja csupán: az ember öncélúságát, "amely a kapitalizmust megelőző társadalmakban az uralkodó osztályok számára adva volt, melyet a kapitalizmus mindenkitől elvett, a proletariátus győzelmének végső fázisa mindenki számára meg fogja teremteni". (F 157.) Hogy a gazdasági élet tervszerű irányításával megszűnik a gazdaság öncélúsága az új társadalomban — ez már argumentációra szorul. Lukács voltaképp ezt végzi el nagy történetfilozófiai tanulmányában — az eredetileg előadásként elhangzott —, "A történelmi materializmus funkcióváltozása"-ban. A történelmi materializmus — mint tudományos módszer és mint a proletariátus harci eszköze, azaz: mint megismerési és ideológiakritikai funkciót egyszerre betöltő ideológia — érvényességének két föltétele van. Az egyik a gazdasági élet tényleges önállósága, a másik az ideologikus elemek látszólagos függetlensége a gazdasági élettől. E két föltétel csak a tőkés viszonyok között van adva, ezért a történelmi materializmus alkalmazásának klasszikus talaja az árucserén alapuló kapitalista társadalom. Nem alkalmazható viszont sem a prekapitalista társadalmakra, sem a kommunizmusra. A kommunizmus ugyanis új társadalom, új minőség, "a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet ugyanis funkcióváltozással jár. Funkcióváltozással, ami azt jelenti, hogy a nem gazdasági elemek szerepe a társadalom felépítettségében lényegileg megváltozik: /.../ ami felépítmény volt a kapitalista társadalomban, az most alappá válik, ami alap volt a kapitalista társadalomban, az most felépítménnyé válik." (F 178., 180.)

A kommunizmust tehát a lét és tudat, az alap és felépítmény közötti viszony megváltozása jellemzi — mondja Lukács. A gondolat a tényleges szocialista fejlődés egyik lényegi tendenciájának zseniális anticipálásaként is fölfogható, kérdés azonban, megfelel-e a marxi elképzeléseknek. Mert a létező szocializmusok fejlődésének valóban egyik döntő momentuma a társadalomnak a politikai felépítmény fölii meghatározottsága. A politikai állam a korai szocialista fejlődésben nemcsak a gazdaságot, hanem — az intimszféráig lehatolóan — a többi társadalmi létszférát is dominánsan uralja. A felépítmény uralmát megfogalmazó Lukács persze nem erre gondol. De kérdés: azt gondolja-e, amit Marx? A prekapitalista formákkal szemben, melyekben a "politika szétfolyt a gazdaság zsákutcájában", a kapitalizmusban önálló szférákként különülnek el egymástól polgári társadalom és politikai állam — mondja (Hegel nyomán) Marx. Az előbbi a gazdaság, az utóbbi a politika világa, az

egyikben a valóságos önző burzsoá tevékenykedik, a másikban az elvont citoyen. Nem a politikai állam határozza meg a polgári társadalmat — mint Hegel mondja --: a polgári társadalom valóságos-materiális szférája uralkodik a politikai állam spiritualisztikus szféráján. A kapitalizmus meghaladása nem egyenlő a két szféra viszonyának megfordításával. A kommunizmus nem alap és felépítmény fölcserélése: a polgári társadalom és politikai állam hasadásának megszűnése. "Csak ha a valóságos egyéni ember visszafogadja magába az absztrakt állampolgárt, és, mint egyéni ember, a maga empirikus létében, a maga egyéni munkájában, a maga egyéni viszonyai között az emberi nem lényévé vált, csak ha az ember a maga 'force propre-jait' társadalmi erőkként ismer-te fel és szervezte meg, s ennél fogva a társadalmi erőt nem választja el többé magától a politikai erő alakjában, csak akkor valósult meg az emberi emancipáció."¹⁸

(Összegzés helyett) Néhány tétel csupán az elmondottak nyomán. Mindegyik sokszor megfogalmazott, jól ismert már: a kommunizmus-kép tanulságait számba véve csak megerősíteni — s újra alátámasztani — tudjuk őket.

Az egyik: az 1919-es Lukács radikális utópista. Bár többször említi, hogy még nincs itt közvetlenül előttünk a kommunizmus, hogy az átmenet hosszabb történeti időszakot jelent, valójában karnyújtásnyi közelségben érzi a "megváltást". Ezért van, hogy a proletárdiktatúra jelenvalósága teoretikusan nem érdekli, a (közeli) jövő felé fordul. Mintha az ő gondolatairól írná Horkheimer: "Az utópia átugorja az időt. Azokból a vágyakból, amelyeket a társadalom mindenkori állapota meghatároz, s amelyek a korral együtt változnak, ezekből akarja kortársi eszközök segítségével létrehozni a tökéletes társadalmat: azt az eldorádót, amely a kor fantáziaszüleménye."¹⁹

A másik tétel: Lukács ekkori, választott marxizmusa ténylegesen korántsem igazi marxizmus még. Őregkori visszaemlékezéseiben sokszor megfogalmazza: választása csak a "Marxhoz vezető út" kezdetét jelentette, valójában még idealizmusa nyilvánult meg ekkor. A marxizmus választása, láttuk, nem egyéb, mint a hegeli történetfilozófia és a — Kierkegaard-ral kiegészített — kantii-fichte-i etika elfogadása. Kommunizmus-fölfogása sem marxista elemzésekkel körülírt jövőkép. Megfogalmazása során nem a jelen törvényszerűségeiből bontja ki a jövő lehetőségeit. Fordítva: a jövőképet normaként állítja szem-

¹⁸Marx: "A zsidókérdéshez", in: Marx és Engels Művei 1. k., 371. o.

¹⁹Max Horkheimer: "A polgári történetfilozófia kezdetei", in: Az utópiáról, A filozófia időszerű kérdései 39., Budapest 1979, 17. o.

be a jelennel. Nem a mából keresi a holnapot, a tételezett holnaphoz méri a mát. S jövőképe tartalmát szinte teljesen premarxista gondolatai határozzák meg. A kommunizmus alig több számára, mint az "orosz észme" földreszállása, a misztikus "lélekvalóság" eljövetele.

A harmadik tétel: a filozófus és a politikus ellentmondása a korszak Lukácsában. A filozófust a kommunizmus érdekli, a politikus azonban a proletárdiktatúrával is kénytelen számot vetni. A filozófus nem logikai argumentumokkal vázolja föl a jövőt: a történetfilozófiai-metafizikai tételezéssel fogalmazza meg. Nem igyekszik bizonyítani: hitvallást tesz csupán. A proletárdiktatúra faktumaiba ütköző politikusnak viszont agitálni, érvelni kell a kommunizmus mellett. S az érvek támadhatók lesznek. Ami bizonyítatlan (bizonyíthatatlan), cáfolhatatlan is. Ami bizonyított kíván lenni, egyszersmind cáfolható. Az idealista filozófusnak és a forradalmi reálpolitikusnak a Lukács-irodalomban sokat emlegetett ellentéte itt így módosul. A filozófus elvontan tételezett jövőképe épp a reálpolitikus bizonyításával lesz sérülékeny.

Lukács kommunizmus-képe ugyanakkor tényleg "gyönyörű víziója egy igazán emberi világnak". Konceptiójának hiányosságaiban pedig nem partikuláris gyarlóságok játszanak szerepet: a korszak "zseniális korlátozottsága" fejeződik ki bennük.

RESÜMÉE

László Percz: "Eine wunderschöne Vision der wirklich menschlichen Welt"
(Zum Kommunismusbild von Georg Lukács im Jahre 1919)

Der Aufsatz rekonstruiert die Kommunismusauffassung der Schriften von Georg Lukács zur Zeit der Ungarischen Räterepublik. Er beweist, dass die grundlegenden Zeichen dieser Kommunismusauffassung der Messianismus, die Institutionsfeindlichkeit und die Bestrebung auf die Ergreifung der Organisationsprinzipien der neuen Gesellschaft sind. Er analysiert ausführlich die -- von Lukács ab-

gefassten -- zwei grundlegenden Organisationsprinzipien: die Sitte und die Kultur. Die Folgerungen des Aufsatzes sind (den Ergebnissen der früheren Forschungen von der Seite des Kommunismusbildes beitragend): im Jahre 1919 ist Lukács ein radikaler Utopist, seine Auffassung ist noch kaum marxistisch und in seiner Tätigkeit kommen der Philosoph und der Politiker in Widerspruch.